

Наталія Макаренко

ПОЛІТИКА УГОРСЬКОГО УРЯДУ
СТОСОВНО ЕТНОСІВ ЗАКАРПАТТЯ
У 1918–1919 РР.

Завершення Першої світової війни, революційні потрясіння початку ХХ ст. зумовили перекроювання політичної карти Європи, руйнування старих поліетнічних монархій і появу нових національно-державних утворень. Розвал Австро-Угорської імперії знаменував собою початок нової сторінки історії для багатьох її народів, які стали на шлях суверенного розвитку. Показовим є те, що після розпаду Австро-Угорської монархії жоден з народів не виявив бажання залишатися надалі у складі Угорщини чи якимось чином пов'язувати з нею своє політичне майбутнє.

Після закінчення Першої світової війни Закарпаття переживало глибоку політичну і соціально-економічну кризу. Край, який з підвладних доти Угорському Королівству земель у економічному відношенні був найвідсталішим регіоном Європи, у післявоєнний період переживав повний спад виробництва. Розвал промисловості повів до безробіття, зростання інфляції, зубожіння населення, з одного боку, а з іншого — стимулював його політичну активність.

Нові геополітичні умови активізували суспільно-політичні процеси на Закарпатті, значною мірою скоригували процес державного самовизначення, означили новий зміст міжетнічних і міждержавних відносин. У цей період розгортається активна політична міжнародна «гра» за Закарпаття, яку вели країни-сусіди. Представниками «зацікавлених сторін» були М.Каройї — від Угорщини і Т.Масарик — від Чехословаччини. Крім того, інтерес до Закарпаття на початку ХХ ст. виявляла і Україна (*УНР і ЗУНР*).

У період визрівання кризи Австро-Угорської монархії свідомість населення Закарпаття, крім внутрішньої пертурбації, зазнала серйозних зовнішніх впливів, зумовлених вагомим чинниками, а саме: жовтневим переворотом у Росії і створенням української

держави; поверненням на Закарпаття тисяч військовополонених зі Сходу, які брали участь у революції та громадянській війні.

Угорська влада намагалася у різний спосіб припинити чи принаймні призупинити антиурядові настрої на Закарпатті. У грудні 1918 р. начальникам окружних управлінь був розісланий циркуляр державної комісії з пропаганди, в якому наказувалося «розгорнути серед рутенського народу роботу в такому напрямі, щоб повернути його до нас (до Угорщини — Авт.)»¹.

Восени 1918 р. на Закарпатті в масовій кількості виникають Народні Ради, які вирішували значний спектр соціально-політичних, громадських, національних питань закарпатської спільноти. Процес утворення нових органів влади охопив усю територію Закарпаття і у жовтні-листопаді вже діяло близько п'ятисот Народних Рад². Надзвичайно велике місце в діяльності Рад займало вирішення національного питання, яке на той час було практично тотожним до питання вирішення політичного майбутнього та державного самовизначення Закарпаття. Причини виникнення Рад, на нашу думку, поділяються на внутрішні та зовнішні. До перших слід віднести розвал Австро-Угорської монархії, що стимулювало уявлені народи до національно-визвольної боротьби і, як наслідок, — розпад старих державних структур, і поява нових організаційних форм у вигляді Народних Рад. Серед зовнішніх — досвід національних та громадсько-політичних змагань сусідніх народів: Росії, України, Польщі та інших європейських країн. Так, 2 листопада 1918 р. у Хусті, під проводом братів Юлія та Михайла Брацайків організовано Руську Народну Раду, яка ухвалила рішення про приєднання Закарпаття до України. 8 листопада 1918 р. щойно створена Руська Народна Рада в Старій Любовні на чолі з Омеляном Невицьким прийняла резолюцію, в якій йшлося, що Руська Народна Рада в Любовні виступає за «злуку з державою наших братів, з Україною», і вважає приєднання русинів до іншого народу «насильством і зловживанням природних прав»³.

Необхідно зауважити, що національний рух на Закарпатті був послаблений наявністю двох і навіть трьох політичних орієнтацій (русифільської, проукраїнської, проугорської). Так, лідер русифільського табору А.Бескид ініціював утворення Пряшевської Народної Ради, яка прийняла на своїх зборах 19 листопада 1918 р. рішення про приєднання Пряшевщини до Чехословацької республіки, що була проголошена 14 листопада 1918 р. Проугорський варіант розвитку Закарпаття представляла (популяризувала)

створена 6 листопада 1918 р. Ужгородська Рада Рутенів Мадярії. Рада була заснована з ініціативи уніатського єпископа А. Паппа і користувалася підтримкою змадяризованої частини русинської інтелігенції, священників, угорського населення Закарпаття. До її складу входили відомі громадські діячі, які пов'язували своє майбутнє з угорською державою: Й. Камінський, П. Гебей, С. Сабов та ін.

На кінець 1918 р. серед населення Закарпаття виокремилися прихильності щодо подальшого майбутнього краю. Ідея приєднання краю до України набула стійкого характеру наприкінці осені 1918 — початку зими 1919 р. на території східного Закарпаття. С. Клочурак писав: «У нас, особливо у Східному Підкарпатті, крім орієнтації на Україну, іншої не було»⁴. Народні Ради південно-східної частини Закарпаття у своїх програмних заявах проголосили приєднання до ЗУНР. Звернемо увагу на те, що в рішеннях Рад мова не йде про формат України, як то: Радянська, Народна чи Соборна, а про Україну як споріднену землю з братерським народом. У той же час частина Народних Рад, зокрема Карпато-Руська Народна Рада, висловилися за приєднання до Чехословацької республіки. Значна частина Народних Рад, які були створені в листопаді — грудні 1918 р. у Мукачевому, Угочі, Береговому, Косині, Вілоку та інших південних та південно-західних містах та селах Закарпаття виступила за автономію у складі Угорщини.

Між тим, угорський уряд продовжував вживати заходи, які запобігали б децентралізації країни. 17 жовтня 1918 р. побачив світ «Маніфест» до народів Австро-Угорщини, в якому декларувалася перебудова держави на національно-федеративній основі: «Австрія має бути, згідно з волею її народів, перебудована на федеративну державу, в якій кожне національне плем'я на місці свого поселення творить свій власний добробут»⁵. Маючи на меті збереження історичних кордонів Угорщини, Маніфест обіцяв різним народностям Угорщини найширші права, включаючи право на самостійність, однак залишився лише декларативним документом, який був випереджений самим розвитком подій.

Уряд М.Каройї, розуміючи, що одними репресіями порядок не утримати, вирішив піти на часткові поступки національним меншинам у вигляді надання їм автономії. Проект протягом листопада 1918 р., обговорювався в урядових колах Угорщини, і, нарешті, 9 грудня того ж року був опублікований Маніфест, в якому йшлося про право всіх неугорських народів на самовизначення⁶.

Міністру в справах русинів О. Сабову було доручено підготувати проект Закону про автономію «Руської Країни».

Перед прийняттям цього Закону угорці намагалися заручитися підтримкою карпатських русинів. Для обговорення проекту про автономію 10 грудня 1918 р. в Будапешті відбувся з'їзд представників русинських організацій та органів місцевого самоврядування. Головував Августин Штефан. Пропозицію уряду прийняти Маніфест, за яким край лишився б при Малярщині, делегати від Марамороша (М.Андрашко, І.Гоцук), Рахова (А.Штефан), Хуста (Ю.Брацайко), переважна більшість інших делегатів піддали різкій критиці, заявляючи, що рішення про долю карпатських українців може прийняти тільки сам народ і на території краю, а також висловилися за приєднання до України⁷. Юлій Брацайко виголосив промову, стверджуючи, що «доля Закарпаття й нашого народу має вирішуватися дома, а не в Будапешті», тому він вважає цей з'їзд некомпетентним і запропонував його розпустити⁸.

18 грудня 1918 р. у Мараморош-Сиготі відбулися збори представників міст і сіл Мараморощини. Понад 700 делегатів представляли практично всі населені пункти жупи. Як свідчать повідомлення преси, абсолютна більшість делегатів висловлювалася за «приєднання всіх руських земель до одної держави» — до України⁹. Щоправда, делегати від Гуцульської Народної Ради, які були присутніми на з'їзді, наполягали на тому, щоб поставити питання про вихід русинів зі складу Угорщини і приєднання до ЗУНР. Втім, у рішенні з'їзду зазначалося, що русини Марамороша постановили домагатися прилучення Закарпаття до Української Держави, яка вже була проголошена за Карпатами¹⁰. Для остаточного вирішення питання збори ухвалили: скликати на 21 січня 1919 р. з'їзд представників Рад всього Закарпаття. З'їзд в Марамороші цікавий для нас (історії) з декількох причин. По-перше, присутність на ньому делегатів від різних Народних Рад, зокрема Гуцульської (Ясінянської) та Хустської свідчить про консолідацію русинських сил (принаймні частини комітатів) у процесі політичного самовизначення Закарпаття. По-друге, заява русинів, що «лише вони (русини — Авт.) мають право приймати рішення», а також відсутність будь-яких згадок про реакцію на рішення з'їзду представників інших національностей свідчить про те, що ідея приєднання до України приваблювала головним чином русинів Марамороського комітату, який, серед іншого, вирізнявся поліетнічністю населення. Так, за даними перепису 1910 р. в Марамороші прожи-

вало: русинів — 159 489, євреїв — 20 427, румунів — 84 510, угорців — 52 964, німців — 59 552 осіб¹¹.

Між тим, на кінець грудня 1918 р. активізувалася проблема територій, компактно заселених румунським населенням. Румунська Національна Рада (м. Арад, Трансильванія) направила меморандум угорському уряду, в якому зазначалося, що бере всю повноту влади над населеними румунами територіями, які не входили до того до складу Румунії. Тобто і над частиною території Марамороського комітату. Демонструючи серйозність своїх намірів, румунська армія на кінець грудня 1918 р. зайняла територію вздовж південно-західного кордону Закарпаття з Румунією. Як свідчать документи, румуни Марамороського та Угочанського комітетів висловили згоду перейти під юрисдикцію Румунії¹².

Однак Каройї і далі вважав найголовнішим завданням внутрішньої та зовнішньої політики збереження «Великої Угорщини», про що він повідомив у середині грудня 1918 р. на конференції своєї партії. У розпал державного хаосу урядом була зроблена остання спроба здобути прихильність русинів та затримати їх у складі Угорщини. З цією метою 21 грудня 1918 р. парламент прийняв «Народний Закон (ч. X) про Автономію Руської Нації, що проживала в Мадярщині»¹³. Другий параграф цього закону проголошував: «З частин комітетів Мараморош, Угоча, Берег і Уг, що замешкані Русинами, утворюється автономна правно-політична територія під назвою «Руська Країна»¹⁴. Питання впорядкування інших комітетів: Земплин, Шариш, Абауй-Торна і Спіш залишилося відкритим.

Згідно з законом, русини отримували права на самоврядування у справах внутрішньої адміністрації, судочинства, освіти, культури, релігії. У законі стверджувалося, що Руська Країна вирішує й адмініструє свої справи через власні органи, якими були: автономний Руський Народний Соїм як законодавчий орган та Директорія, яка представляла автономну адміністрацію. Крім того, в Будапешті встановлювалося спеціальне Міністерство для Справ Руської Країни.

Закон про автономію хоч і вказував на певний прогрес, але практично мав суто декларативний характер і був сповнений лазівок, які надавали уряду можливість у потрібний час зігнорувати свої обіцянки. Насамперед у законі не було закладено механізмів упровадження автономії. По-друге, не можна говорити про автономію, коли місцем перебування «міністра» Руської Країни визначено Будапешт. По-третє, територія Руської Країни не дістала чіткого територіального визначення. Остаточне вирішення цього

питання переносилося на Паризьку мирну конференцію. Більше того, уряд Угорщини прагнув розширити регіони проживання угорців і звзвити територію проживання русинів. Міста Ужгород, Мукачеве, Берегове, Марамороський Сигот, Севлюш, а також Свалява та Солотвин, як і округи Березівський, Севлюський та Тячівський згідно з законом і далі залишалися інтегральною частиною Мадярщини і, відповідно, вилучалися з автономної Руської Країни.

Закон викликав неоднозначну реакцію в різних суспільних і національних колах. Навіть така обмежена автономія викликала незадоволення і переляк угорської буржуазії. Угорські газети виступили проти цього закону, наголошуючи на тому, що русини Закарпаття не здатні самостійно керувати краєм навіть у тих не багатьох питаннях, що їх віднесли до компетенції Руської Країни¹⁵. Проугорськи налаштовані Народні Ради вітали закон. Загалом позитивну оцінку він отримав у німецькому тижневику «Sontagblatt». Русини, які виступали за включення до України, не визнали Закон про Руську Країну, «бо його було ухвалено без волі народу»¹⁶, і продовжували змагання за приєднання до України.

22 січня в Універсалі Директорії Української Народної Республіки про об'єднання українських земель говорилося: «Однині воедино зливаються століттями одірвані одна від одної частини єдиної України — Західно-Українська Народна Республіка (Галичина, Буковина й Угорська Русь) і Наддніпрянська Велика Україна. Здійснилися віковічні мрії, якими жили і за які умирали кращі сини України...»¹⁷. Директорія УНР і надалі робила послідовні політико-правові кроки для включення Закарпаття до складу Української держави, закріплюючи їх у наступних законодавчих актах: Резолюції, Декларації і Універсалі Трудового Конгресу України від 28 січня 1919 р. У всіх цих документах Угорську Русь називали складовою Соборної Української держави. Представник від Закарпаття, згідно з Універсалом Трудового Конгресу, мав входити до складу Директорії — найвищого органу УНР¹⁸. Проте доля Закарпаття фактично і далі залишалася невирішеною.

5 лютого 1919 р. уряд Масарика представив справу Підкарпатської Русі Високій Раді Паризької мирної конференції (була відкрита 18 січня 1919 р.) на чолі з Президентом США Вудро Вільсоном, Прем'єр-міністром Великобританії Девідом Ллойд-Джорджем та Прем'єр-міністром Франції Жоржем Клемансо. «Велика трійка», яка вирішувала основні проблеми післявоєнного облаштування світу, заслухавши виступ представника чехословацької

делегації, представників інших нових держав, що зводилися в основному до територіальних проблем і, власне, проблем кордонів, вирішила створити окремі комісії для окремих країн. Чехословацьку комісію очолив представник Франції Ж.Камбон.

Міністр закордонних справ Чехословаччини Е. Бенеш, представляючи позицію чехословацької делегації, ствердив у своїй промові, що карпаторусини не хочуть угорської влади і пропонують створити тісну федерацію з ЧСР, додаючи, що мова йде про понад 450 тис. людей, яких не можна залишити на ласку угорцям¹⁹. Меморандум (Мемоіре № 6), підготовлений чехословацькою стороною щодо угорських русинів, містив пропозиції прилучити землю угорських русинів до Чехословаччини на засадах автономії. У меморандумі зазначалося, що Підкарпатська Русь ніколи не належала до чехословацького регіону, проте неможливо приєднати її до Росії або України. Основний аргумент — політична невизначеність цих країн. Вказувалося також на відсутність інших можливостей розв'язання цієї проблеми. Меморандум закінчувався заявою, що територію, про яку йде мова, потрібно прилучити до Чехословаччини, тому що «залишити карпаторусинів під угорською домінацією... суперечило б усім принципам справедливості і демократії, за що ведено теперішню війну»²⁰.

Уряд Каройї не полишав надію втримати Закарпаття в межах Угорщини і намагався активно протидіяти уряду Т.Масарика, прискореним темпом формуючи адміністративну структуру проголошеної ним автономної провінції. Так, саме 5 лютого був затверджений тимчасовий уряд Руської Країни на чолі з О.Сабовим, а у березні проведені вибори до законодавчого Сойму (Руського собору). 12 березня 1919 р., зібравшись на своє перше і єдине засідання в Мукачевому, Сойм пред'явив уряду Каройї «ультиматум»: протягом 8 днів установити кордони автономної Руської Країни і передати владу Сойму.

Однак на середину березня 1919 р. в Угорщині загострилася політична криза. Верховна рада Антанти ухвалила рішення про термінову окупацію Закарпаття. Уряд Каройї подав у відставку і 21 березня мирним способом до влади в Угорщині прийшли комуністи. У складі Угорської Радянської республіки Закарпаття одержало територіальну крайову автономію: створювалася нова адміністративна одиниця — Руська Країна. До її складу ввійшли райони Марамороського, Угочанського, Березького, Ужанського, Земплинського та Шариського комітатів (останні два були зайняті

чеськими військами). Столицею Закарпаття проголошувалося Мукачеве, де розміщувався Русинський Народний комісаріат. Проект Конституції «Руської Країни», опублікований 12 квітня в газеті «Руська правда», виходив з того, що Руська Країна є «самостійний крайній союз», який на федеративній основі входить до Радянської Угорської Республіки»²¹. 10 квітня 1919 р. розпорядженням Русинського Народного комісаріату на Закарпатті були створені територіальні округи «з українським населенням» — Березький (з центром м.Мукачеве), Марамороський (м.Хуст) та Ужанський (м.Середне)²². Було вжито заходів щодо розв'язання мовного питання. У державних установах і школах Закарпаття запроваджено русинську мову, а у районах, де переважало угорське або румунське населення, навчання мало вестися їх рідною мовою.

Радянська влада на Закарпатті протрималася лише 40 днів (21 березня — 29 квітня 1919 р.). З 16 квітня 1919 р. румунські, а 24 — чеські війська почали захоплювати територію Закарпаття. Подальшу долю Підкарпатської Русі вирішила Паризька мирна конференція.

Умови приєднання Підкарпатської Русі до Чехословаччини були викладені у Сен-Жерменському мирному договорі, який був підписаний 10 вересня 1919 р. Мирним договором Чехословаччина зобов'язувалася уконституювати «територію русинів на південь від Карпат» як автономну одиницю в рамках Чехословацької держави із найвищим ступенем самоуправи, який тільки можливий при збереженні єдності Чехословацької держави.

Проблема самовизначення Закарпаття набула наприкінці 1918 р. міжнародного звучання. В цей період мало місце справжнє «змагання» за Закарпаття. Однак зовнішньополітична ситуація, якою скористався Т. Масарик, склалася на користь державно-правового впорядкування Закарпаття в складі ЧСР. Угорський уряд не зміг втримати Закарпаття у межах Угорщини і так: Карпатська Україна («Руська Країна» — встановлена мадярами в 1918 р., або Угорська Русь, як зазначено в Універсалі Директорії УНР, або «територія русинів на південь від Карпат» — як вживано офіційно в Сен-Жерменському договорі, і, нарешті, «Підкарпатська Русь» — як записано в «Генеральному статуті») опинилася в рамках Чехословаччини як формально автономна держава.

¹ Шляхом Жовтня: Зб. документів. — Т. 1. (1917–1923). — Ужгород, 1957. — С. 70.

² Див., напр.: Нариси історії Закарпаття. Т. II. (1918–1945). — Ужгород, 1995. — С. 46

³ Химинець Юліан. Закарпаття — земля Української Держави. Нотатки з історії Закарпаття. — Ужгород, 1991. — С. 35.

⁴ Ключурак С. До волі: Спомини. — Нью-Йорк, 1978. — С. 165.

⁵ Шандор В. Закарпаття. Історично-правний нарис від 9 ст. до 1920. — Нью-Йорк, 1992. — С. 186.

⁶ Нариси історії Закарпаття. Т. II. (1918–1945). — С. 53.

⁷ Ключурак С. Вказ. праця. — С. 111–116.

⁸ Шандор В. Вказ. праця. — С. 186–187.

⁹ Ключурак С. Вказ. праця. — С. 112–113.

¹⁰ Химинець Ю. Вказ. праця — С. 28–29.

¹¹ Марина В. Румуни Закарпаття: проблеми історії та етнокультурного розвитку / Дис. на здобуття наук. ступеня канд. історичних наук. — Ужгород, 1995. — С. 76

¹² Там само.

¹³ Стерчо Петро. Карпато-Українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках. — Львів, 1994. — С. 115–116.

¹⁴ Там само. — С. 123.

¹⁵ Нариси історії Закарпаття. Т. II. — С. 57.

¹⁶ Вони боронили Карпатську Україну. Нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців. — Ужгород, 2002. — С. 115.

¹⁷ Див.: Лемак В. Закарпаття в березні — квітні 1919 р. // Новини Закарпаття. — 1991. — 13 серпня.

¹⁸ Вегеш М., Задорожний В. Карпатська Україна у світлі нових документів // Сучасність. — 1993. — № 4. — С. 62–63.

¹⁹ ЦДАГО України. — Ф. 269. — Оп. 1. — Спр. 96. — Арк. 5–6.

²⁰ Проблема Підкарпатської Русі в листуванні Т.Г. Масарика з Е. Бенешем під час Паризької Мирної Конференції // Карпатський край. — № 7–12. — 1994. — С. 37.

²¹ Шляхом Жовтня. — С. 166–168.

²² Там само. — С. 154.